

Ульяновський район

Ульяновський район Кіровоградської області розташований в південно-західній частині Придніпровської височини, в лісостеповій зоні. На заході він межує з Гайворонським, на сході - з Голованівським районами Кіровоградської області, на півночі - з Уманським районом Черкаської області. Через усю територію району з півночі на південь тече річка Синиця, вона впадає в р.Південний Буг, який відділяє район з півдня від Савранського району Одеської області та Кривоозерського району Миколаївської області.

Площа району - 0,7 тис. км². В районі - 26 населених пунктів, які підпорядковуються одній міській та 17 сільським радам.

Ульяновські ґрунти славляться своїми чорноземами та їх родючістю. Рельєф поверхні рівнинний з пагорбами, долинами, ярами, балками та листяними лісами, в яких домінують дуби, ясени і клени.

Головними галузями економіки району є хліборобство, цукрова, м'ясна та молочна промисловості.

Територія Ульяновського району здавна була заселена людьми, про що свідчать археологічні знахідки, найдавніші з яких датуються верхнім (пізнім) палеолітом (40 - 10 тисяч років тому). Біля сел Данилова Балка, Луполово та Сабатинівка знайдені трипільські поселення, однієї з найяскравіших археологічних культур доби енеоліту (IV - середина III тисячоліття до н.е.). Село Сабатинівка дало назву археологічній культурі пізнього періоду бронзового віку. Сабатинівська культура, поселення якої вперше було досліджене біля с.Сабатинівки, існувала в XIV - XII ст.ст. до н.е., мала кам'яну архітектуру, розвинуті для того часу металургію та хліборобсько-скотарське господарство.

Кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гунни, обри, хозари, угри, печеніги панували на цій землі, змінюючи один одного. В середині X ст. внаслідок запеклої боротьби слов'ян з печенігами вона була приєднана до Київської держави - Русі. У другій половині XI ст. сюди дійшла експансія половецьких ханів. Половці постійно нападали на Русь, яка в процесі нескінченних зовнішніх та внутрішніх воєн в першій половині XII ст. розділилася на ряд самостійних та напівсамостійних князівств. В ті часи територія сучасного Ульяновського району відійшла до Половецького ханства, яке у другій половині XII ст. хан Кончак перетворив у могутню державу.

В першій половині XIII ст. монголо-татарські завойовники розбили розрізнені війська руських князівств і розгромили Половецьке ханство. В 1243 р. хан Бату заснував величезну імперію - Золоту Орду, яка займала територію від Дунаю на заході до Обі та Сирдар'ї на сході, і Половецька земля була поглинута нею.

В середині XIII ст. литовський князь Міндовг на основі об'єднання кількох князівств створив литовсько-руську державу, яка мирним шляхом почала приєднувати до себе підкорені Золотою Ордою і поставлені у васальну від неї залежність руські князівства. Так 1362 р. на умовах автономного удільного князівства ввійшла до Великого Литовського князівства Київська земля. Ординці не могли погодитись із втратою васалів і намагалися повернути статус кво, але в битві на Синіх Водах, де 1363 р. війська трьох подільських ханів зіткнулися з русько-литовським військом, очолюваним великим князем Ольгердом, потерпіли поразку, внаслідок чого Подільська земля відійшла до Великого Литовського князівства.

Кревською унією 14 серпня 1385 р. був оформлений державно-політичний союз Великого Литовського князівства і Польського королівства. Островською угодою 4 серпня 1392 р. була закріплена майже повна автономія литовсько-руської держави, правителем якої в той час був великий князь Вітовт. Вітовт Кейстутович провів адміністративно-територіальну реформу, Велике Литовське князівство було поділене на області, якими управляли його намісники. Однак у 1401 р. великий князь Вітовт був змушений піти на укладання нової польсько-литовської унії, а підписана ним 2 жовтня 1413 р. Городельська унія передбачала об'єднання Польщі та Литви в одну державу, автономію Литви в її складі, але уніфікацію адміністративно-територіального устрою, запровадження в Литві сейму та посадових осіб, подібних до польських. Таким чином литовсько-руське князівство стало розподілятися на повіти, які управлялися повітовими сеймиками. Частина Поділля, на якій тепер знаходиться Ульяновський район, після складного періоду невизначеності остаточно була включена до Великого Литовського князівства на початку 1430-х років.

1 липня 1569 р. за Люблинською унією Литва і Польща об'єдналися в єдину державу під назвою Річ Посполита. Звенигородський повіт, якому належали землі сучасного Ульяновського району, увійшов до складу Брацлавського воєводства Королівства Польського - умовою збереження Литвою суверенності в

Речі Посполитої був перехід українських земель (Брацлавщини, Волині, Київщини і Подляшшя) до Польщі.

З початком Визвольної війни 1648 - 1654 рр. польську адміністрацію на Україні було скасовано і утворено полковий адміністративно-територіальний устрій, за яким територія сучасного Ульянівського району відійшла до Уманського полку.

За Білоцерківським мирним договором, укладеним між гетьманом України Богданом Хмельницьким і польським урядом 18 вересня 1651 р., козацькою територією визначалося лише Київське воєводство, а в Брацлавському воєводстві була відновлена польська адміністрація. В травні 1652 р. Богдан Хмельницький анулював умови цього договору, а розпочата після проголошення 8 січня 1654 р. рішення Переяславської Ради про з'єднання України з Московією російсько-польська війна на довгі роки зробила цю територію театром військових дій. Внаслідок укладання гетьманом Юрієм Хмельницьким Слободищенського трактату 17 жовтня 1660 р. правобережні полки підпали під владу Польщі. Війна закінчилася Андрусівською угодою 9 січня 1667 р., за якою вся Правобережна Україна, крім Києва, залишилася за Польщею. Брацлавське воєводство було відновлене, але в 1671 р. спалахнула війна між Польщею і Туреччиною, внаслідок якої, згідно Бучацького мирного договору 18 жовтня 1672 р., Поділля відійшло до Туреччини, власне Брацлавщина опинилася під владою залежного від турків гетьмана Петра Дорошенка. В квітні ж 1673 р. польський сейм відмовився затвердити умови Бучацького договору, що призвело до нової польсько-турецької війни. За Журавненським мирним договором 17 жовтня 1676 р., яким вона закінчилася, Поділля залишилося в складі Туреччини, значна частина Правобережної України, в тому числі і землі сучасного Ульянівського району, визнавалася козацькою територією під протекторатом Туреччини. Та й цей договір не був ратифікований польським сеймом. Бахчисарайський мирний договір 13 січня 1681 р., яким закінчилася російсько-турецька війна 1677 - 1681 рр., обумовив між цими двома державами закріплення Брацлавщини і південної Київщини за Туреччиною.

Мирний договір між Польщею та Росією, підписаний у Москві 6 травня 1686 р. (так званий Вічний мир) примусив Польщу відмовитися від Поділля на користь Туреччини, а Брацлавщина і південна Київщина мали стати незаселеною нейтральною територією. Після російсько-турецької війни 1686 - 1699 рр. за рішенням Карловицького конгресу, яке було підписане 16 січня 1699 р., Польщі повернули Поділля, Брацлавщину та південну Київщину. У червні 1699 р. польський сейм ухвалив постанову про ліквідацію територіальних полків у Київському та Брацлавському воєводствах. Таким чином територія сучасного Ульянівського району знову опинилася у Звенигородському повіті Брацлавського воєводства Королівства Польського, в якому і перебувала ще майже сто років.

2 квітня 1793 р. внаслідок другого поділу Речі Посполитої у складі Російської імперії було створене Брацлавське намісництво.

27 січня 1795 р. частина Брацлавського намісництва ввійшла до складу новоствореного Вознесенського намісництва, ульянівські землі відійшли до його Єленського повіту. За указом Павла I 12 грудня 1796 р. Вознесенське намісництво було скасоване, його Єленський повіт увійшов до складу утвореної тим же указом Подільської губернії. 26 вересня 1797 р. з приєднанням до м.Єленська слободи Балти повіт був перейменований на Балтський, в якому і опинилася територія сучасного Ульянівського району.

Після Лютневої революції 1917 р. влада в Україні з 4 (17) березня 1917 р. перейшла до Української Центральної Ради, яка 7 (20) листопада 1917 р. проголосила створення з 9 українських губерній Української Народної Республіки у федеральному складі Росії. 22 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила повну незалежність УНР. 2 березня 1918 р. уряд УНР прийняв закон про новий територіально-адміністративний поділ держави на 30 земель, ухвалений Центральною Радою 6 березня 1918 р. За цим устроєм, який через політичну нестабільність не був впроваджений, територія сучасного Ульянівського району повинна була ввійти до складу землі Побужжя з центром в Умані. Гетьманат Павла Скоропадського, що взяв владу в Україні 29 квітня 1918 р., відмінив закон Центральної Ради про територіально-адміністративний устрій. Гетьманський уряд повернувся до старої адміністративно-територіальної системи, тільки перейменував губернії і повіти на губернські та повітові староства. 14 грудня 1918 р. влада в Україні перейшла до створеної 13 листопада того ж року Директорії, яка теж не змогла провести адміністративно-територіальну реформу, але перетворила староства на губернські та повітові комісаріати.

Дуже складний політичний період 1917 - 1920 рр. не дав можливості створити в Україні сталий адміністративно-територіальний устрій. Радянська влада, яка остаточно встановилася в Україні на початку 1920 р., відновила губерніальний територіальний поділ, але відразу почала готувати і проводити

його реформування. 28 січня 1920 р. постановою Всеукраїнському було затверджено створення Одеської губернії, постановою ВУЦВК від 18 липня 1920 р. до її складу ввійшов Балтський повіт колишньої Подільської губернії.

Наступні великомасштабні адміністративно-територіальні пере-творення було покладено постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. "Про впорядкування і прискорення робіт по адміністративно-територіальному устрою УРСР". 25 жовтня 1922 р. II сесія ВУЦВК затвердила основні принципи майбутньої грандіозної реформи, яка передбачала створення з укрупнених повітів округів, а з укрупнених волостей - районів, потім поступову передачу губернських повноважень окружним органам з послідуною ліквідацією губерній.

Реформа проводилася згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р., затвердженою II сесією ВУЦВК 12 квітня 1923 р. Згідно з цим документом Балтський повіт з волостями було скасовано, його територія ввійшла до складу Первомайського округу Одеської губернії, тоді ж був створений Данилово-Балківський район з центром в с.Данилова Балка.

Постановою ВУЦВК від 3 червня 1925 р. губерніяльний поділ було скасовано і всі адміністративні губернські функції перейшли до окружних органів управління.

В кінці 1928 р. районним центром Данилово-Балківського району стало селище Ульяновка, перейменованій у 1924 р. на честь В.І.Ульянова Грушківський виселок - селище Грушківського цукрового заводу, заснованого місцевою землевласницею графінею Строгановою у 1870 р.

Постановами ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня 1930 р. Первомайський округ було скасовано, а 9 лютого 1932 р. IV позачерговою сесією ВУЦВК XII скликання прийнято постанову про створення в ряді перших п'яти в Україні областей Одеської області, в складі якої опинився Грушківський, колишній Данилово-Балківський, район. До речі, хоча селище, за "Історією міст і сіл УРСР" (Кіровоградська область //Дрозденко Д.М. Ульяновка. - К.: УРЕ, 1972. - С. 731), з 1924 р. отримало назву Ульяновка, на мапі Одеської області 1939 р. воно значиться як Грушка. В адміністративно-територіальному довіднику УРСР 1947 р. (УРСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.- К.: УВПЛ, 1947 р.- С. 375) райцентром Грушківського району Одеської області названо с.Грушку. Очевидно, це було пов'язано з залізничною станцією, яка називається Грушка, і ніколи не мінjala своєї назви. Тобто фактично існувало два населених пункти з однаковою назвою - залізнична станція і селище, центр району, Грушка - Ульяновка та село, центр сільської ради, Грушка. В 1938 р. селище Ульяновка отримало статус селища міського типу.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР 12 лютого 1954 р. Ульяновський район був переданий Кіровоградській області, утвореної указом Президії Верховної Ради СРСР 10 січня 1939 р.

В 1963 р., згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР 30 грудня 1962 р., в результаті укрупнення сільських районів до складу Ульяновського району ввійшли селища Голованівськ і Салькове, сільради скасованого Гайворонського району та Грузька, Смилівська, Капітанська, Клинівська, Красногірська, Липовеньківська, Межирічківська, Надєждівська, Розкішненська, Свирнівська, Семидубівська і Шепилівська сільради Голованівського району. Але таким великим Ульяновський район проіснував недовго і, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР 4 січня 1965 р., його розукрупнено, після чого він складався з однієї селищної (з 1974 р. - міської) Ульяновської і 14 сільрад: Богданівської, Великотроянівської, Вільхівської, Грушківської, Данилово-Балківської, Йосипівської, Кам"янобрідської, Кам"янокриничанської, Лозуватської, Луполівської, Новоселицької, Розношенської, Сабатинівської та Синьківської. Порівняно з Грушківським районом Одеської області сільради Ульяновського району Кіровоградської області були укрупнені: Дельфінівська сільська рада приєднана до Лозуватської сільської ради, Кошаро-Олександрівська - до Луполівської, Мечиславська - до Йосипівської, Синицівська - до Богданівської, Станіславівська - до Грушківської, Христофорівська - до Кам"янобрідської, Шамраївська - до Ульяновської селищної ради. В 1988 р. Ульяновський район ще раз було розукрупнено: з Богданівської сільської ради виділилася Синицівська сільська рада, з Йосипівської - Мечиславська, з Ульяновської міської ради - Шамраївська сільська рада.

Територія Ульяновського району Кіровоградської області протягом тисячоліть знаходилась в зоні інтенсивної людської цивілізації, історично вона є частиною брацлавського Поділля, але внаслідок низки складних адміністративно-територіальних реформ радянського періоду була приєднана до утвореної з частини ліквідованої Херсонської губернії Кіровоградської області.

Бібліографія

Балабушевич Т.А. Територіальні межі правобережних полків (Друга половина XVI ст. - початок XVIII ст.) // Проблеми історичної географії України.- К.: Н.д., 1991.

Батюшков П.Н. Подолия. Историческое описание.- СПб., 1891.

Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України.- Львів, 1992.

Большая Советская Энциклопедия. Т. 42.- М.: ОГИЗ, 1939.

Геродот. История.- Л.: Наука, 1972.

Горбунова Є.І. Зміни адміністративно-територіального поділу Кіровоградщини (1752-1965 рр.) // Кіровоградський обласний державний архів. Путівник.- К.: Н.д., 1966.

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України.- К.: Н.д., 1992.

Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии.- Каменец-Подольск, 1893.

Дмитрієнко М.Ф. Особливості картографування даних про видання газет України (жовтень 1917-1920 рр.) // Проблеми історичної географії України.- К.: Н.д., 1991.

Дмитрієнко М.Ф., Маркова О.Є. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті роки ХХ ст. // Історико-географічні дослідження на Україні. - К.: Н.д., 1992.

Дніпрянський М.С. Кордони України.- К.: Основи, 1994.

Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII - XIV вв.- М.: Наука, 1985.

Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область.- К.: УРЕ, 1972.

Історія УРСР. Т. 1-2.- К.: Н.д., 1969.

Кіровоградська область. Адміністративно-територіальний устрій.- Дн.: Промінь, 1985.

Крикун Н.В. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV - XVIII вв.- К.: АН Украины, 1992.

Малий словник історії України.- К.: Либідь, 1997.

Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношении.- Кам.-Под., 1873.

Радянська енциклопедія історії України. Т. 4.- К.: УРЕ, 1972.

Сборник сведений о Подольской губернии.- Кам.-Под., 1884.

Словарь исторический. Т. 1-2.- М.: Остожье, 1998.

Українська Радянська Енциклопедія. Т. 15.- К.: УРЕ, 1964.

УРСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.- К.: УВПЛ, 1947.

УРСР. Адміністративно-територіальний поділ. Т. 1.- К.: ВПЛУ, 1969.

УРСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 р.- К.: ВПЛУ, 1973.

Украинская Советская Энциклопедия. Т. 11. Кн. 1.- К.: УСЭ, 1984.